

Hans-Jørgen Schanz

Løgstrup, metafysik og originalitet

I

I forordet til *Skabelse og tilintetgørelse* lægger Løgstrup ud med flere profetier, som skulle vise sig at være uholdbare. Men også med en synsvinkel, som kunne og kan korrigere fejlprofetierne.

Det lyder: »Set med epokens øjne, når dens blik er blidest, vil denne bog tage sig ud som en vigende hærs bagtrop der udkæmper en tilbagetogsfægtning, inden hær og bagtrop forsvinder ud i anakronismens mørke. Men – epokens øjne hvad er det for øjne?

Det får vi svar på, når vi betænker, at udviklingen der har ført op til epoken ses med epokens øjne. Hvordan den udvikling tager sig ud har videnssociologien sat sig som opgave at gennemtænke og formulere, og den kommer til følgende resultat: hele menneskehedens historie har bestået i én eneste fremskridende rationaliseringsproces. Fremskridt sker i fremskridt, epoke afløser epoke, takket være en stadig vækst i viden og herredømme, over naturen og over socialverdenen. Den første rationaliserende åndsmagt i menneskehedens historie er religionen... Men netop fordi religionen er en rationaliserende faktor overflødiggør den efterhånden sig selv... Det tager sin tid, langsomt går det, det tager op imod to tusinde år. Men med den epoke, som historikerne kalder den nyere tid, er vi kommet til vejs ende: Religionens tid er forbi« (op.cit.pg. 9 , Haslev 1978).

De to fejlprofetier er dels at hans bog vil tage sig ud som en anakronisme, dels at religionens tid er forbi. Den rigtige synsvinkel er, at epoken ser på sig selv med epokens øjne.

Da Løgstrup begyndte at udgive metafysikbindene efter midten af 1970'erne så det ud til at dette ikke bare var »die Welt von Gestern«, men

snarere »die Welt von Vorgestern«. Metafysik var noget, som skulle afskaffes i det moderne projekt, som på daværende tidspunkt havde udfoldet sig i mere end 200 år. I 70'erne var der endnu højkonjunktur for marxisme i forskellige udgaver, kritisk teori, strukturalisme og poststrukturalisme, og så selvfølgelig positivisme. Til trods for en række indbyrdes forskelligheder og modsætninger var de dog fælles om – alle sammen – at afvise metafysisk tænkning som andet end en tankeform, der hørte hjemme på et historisk tankemuseum, hvor man med moderne øjne kunne betragte den som en raritet menneskeheden lykkeligt havde lagt bag sig. Allerede i 1940'erne kunne den logiske positivist Ayer således stolt og humant hævde: »En metafysiker behandles ikke længere som en kriminel, men som en patient«.

Men der skulle ikke gå mange år – højst et par årtier - efter Løgstrups udsagn om bagtroppen før der bredt i tænkningen skete noget. I dag er selvfølgeligen i afvisningen af metafysik stort set borte. Og hvor den endnu gør sig gældende har den karakter af selvamputerende dumhed og er vitterlig »en vigende hærs bagtrop, der udkæmper en tilbagetogsfægtning, inden hær og bagtrop forsvinder ud i anakronismens mørke«. Løgstrup var med andre ord i front i stedet for at være en del af en bagtrop.

At religionens tid skulle være forbi omkring midten af halvfjerdserne er formentlig en påstand som med sikkerhed i globalt perspektiv lader sig demontere med eftertryk. At det også er tilfældet i Vesten, og altså ikke blot globalt, er der ikke så lidt, der tyder på.

I øvrigt er Løgstrups argument da også yderst lemfældigt: for et er, at religion er en rationaliserende faktor (hvilket i øvrigt også gælder magi og myte – som Horkheimer og Adorno konsekvensrigt hævder i »Dialektik der Aufklärung«), noget andet og lige så vigtigt er imidlertid, at religion aldrig kun er en rationaliserende faktor. Den er altid også noget mere, hvad der gør den til religion og ikke f.eks. bare teknologi. Og dette mere lader sig ikke måle på rationaliseringskriterier.

Men der var også en rigtig diagnose i det citerede, nemlig, at epoken ser på epoken med epokens egne øjne. Og Løgstrups forfatterskab – eller i hvert fald hans metafysikbind - består langt hen ad vejen faktisk i at vride sig fri af just denne fejl.

Epoken, Løgstrup taler om, kalder han med historikerne den nyere tid – jeg kalder den moderniteten. Jeg tror det er en vigtig klarificering, idet den kan hjælpe med at skabe et klarere fokus. Og for så vidt faktisk skarpe Løgstrups synspunkt. Ud fra min opfattelse var og er modernitetens mest fundamentale og højst fejlagtige grunddogme, eller for at tale med Foucault, dens episteme, at: alt, der er vigtigt i og for menneskelivet, er historisk – historisk i betydningen af at være til rådighed for menneskelig frembringelse og skabelse. Dette

er oplysningens og modernitetens absolutte credo. Men det går ikke længere tilbage end til omkring 1750, hvor moderniteten starter – synspunktet går med andre ord ikke tilbage til forkæmperne for f.eks. en ny naturvidenskabelig optik, eller til starten af nyere tid, som historikerne kalder denne fase.

En af de uundgåelige konsekvenser af en sådan moderne indstilling i og til verden var, at metafysik må søges elimineret fra tænkningen. Det skyldes (hævdes det), at metafysik står i modsætning til menneskets suverænitæt og myndighed; at den umuliggør videnskabelighed; at den blokerer for historieforståelse og –skabelse; at den dybest set ikke er andet end tågesnak – fancy words og så støtter den overtro, fordomme og selvbedrag. Ideen var, at dersom metafysik blev elimineret kunne tænkningen styrkes – resultatet blev noget andet, nemlig at tænkning blev amputeret, samtidig med at erkendelsen voksede. For der er forskel – som Heidegger og Arendt, og her kunne man uden tvivl også tage Løgstrup med, gør opmærksom på – mellem tænkning og erkendelse: erkendelse har klare succeskriterier, det har tænkningen ikke; erkendelsen gør fremskridt, det er ikke nogen nødvendighed for tænkningen, og endelig – ikke fordi dette er udtømmende, blot eksemplificerende – opstår erkendelse af viljen til viden, men tænkning opstår af undren, der ikke kan villes. Man kan ikke ville undre sig, men man kan ville erkende. Der er således i tænkningen et iøjnefaldende moment af noget modtagende, noget passivt, som ikke findes i erkendelsen.

Nu kan metafysik bestemmes på utallige måder, og er blevet det siden kosmologisk tænkning fra og med Socrates blev transformeret til metafysik, da han indfældede mennesket i den præsokratiske tænknings opdagelse af naturen (physis) eller kosmos. Men et træk er fælles for al metafysisk tænkning, nemlig, at metafysik er en tænkning, der vil række ud efter det, som er givet, det som menneskene ikke kan lave om på (her minder metafysik om naturen) eller udbytte (her adskiller metafysik sig fra naturen). Og vigtigt: dette noget, som menneskene ikke kan lave om på, kan bringes i tale via metafysisk tænkning. I metafysisk tænkning siges der noget til menneskene om livet på jorden som menneskets sted.

Løgstrup blev klar over, at når metafysisk tænkning – og religion – i nyere tid, eller rettere i moderniteten, blev bortkastet eller afskaffet, skyldtes det epokens syn på epoken med epokens egne øjne. Dette epokale selvbedrag var det opgaven i hans metafysikbind at gøre op med. På den måde kom Løgstrups metafysik-tænkning til at danne – for mig at se – en af de allervigtigste modernitetskritikker, der overhovedet er artikulert, hvilket ikke mindst kommer af, at han netop forsøgte at vride sig fri af epokens syn på sig selv. Hvorvidt Løgstrup selv så sin metafysik overordnet som modernitetskritik, kan meget vel diskuteres. At den også kan fungere sådan, er for mig at se,

indlysende. Ja, ikke nok med det, for mig at se får man først fornemmelsen af denne tænknings radikalitet og originalitet i just dette perspektiv.

II

Opgøret har form af en dobbeltbevægelse: for det første forsøger Løgstrup at blotlægge eller at finde det i moderniteten oversete, nemlig fænomener, som vi som mennesker ikke kan skabe - således som vi skaber regler, love og ting - og som er meget afgørende for menneskelivet. Det er fænomener, som »er for fundamentale til at lade sig forarbejde af vor viden, og til at lade sig gøre til genstand for vort herredømme« (*Skabelse og tilintetgørelse*, pg. 9), med andre ord metafysiske fænomener. Eller rettere sagt fænomener, som der skal metafysisk tænkning til for at lægge blot - i sig selv er fænomenerne ganske vist helt konkrete. Derved adskiller de sig ikke fra andre empiriske fænomener. Til gengæld er de ikke rationaliserbare, og derved spærrer de for erkendelsen, men er åbne for tænkningen. Der er tale om, hvad man kunne kalde realabstraktioner: nemlig dette at noget alment foreligger som noget konkret.

Om disse fænomener hedder det: »hvad der derimod ikke kan rationaliseres er vore livsytringer, tillid, åbenhed, indignation, medfølelse, håb. De er der fra tidernes morgen og indtil i dag. De udgør konstanser i vor tilværelse. Én gang tænkte kan de ikke tænkes væk. Forefindes kan de ikke, og der kan heller ikke blive flere af dem. Går en livsytring tabt kan der ikke bødes på tabet med nok så megen rationalitet. Irrationelle er de ikke, de er af en oprindelse, der ligger før forskellen mellem rationalitet og irrationalitet. Tilsammen udgør de ikke-rationaliserbare livsytringer det fundament som rationalitet bygger på. Uden dem bryder hele vor gennemrationaliserede sociale struktur sammen« (*System og symbol*, Viborg 1982, pg. 119).

Det er i øvrigt slående, hvor meget Løgstrups udtalelse om fænomener, der ikke kan gås bag om, er på parallellkurs med Wittgenstein, når denne i *Über Gewissheit* siger: »Mit verdensbillede har jeg ikke, fordi jeg har overbevist mig selv om dets rigtighed; heller ikke, fordi jeg er overbevist om dets rigtighed. Det er derimod én overleverede baggrund, ud fra hvilken jeg træffer afgørelser om, hvad der er sandt og hvad der er forkert« (94), eller som det måske endnu mere slående lyder et andet sted: »Du må betænke, at sprogsillet så at sige er noget, der ikke kan forudses. Jeg mener: det er ikke begrundet. Ikke fornuftigt (eller ufornuftigt). Det står der - som vort liv« (559).

Det moderne menneske har nærmest som en selvfølge den indstilling, at det er krænkende, når noget ikke lader sig forarbejde af vores viden eller ikke står til rådighed for vort herredømme. Det er som om der er en brist i den universelle husholdnings økonomi, når noget sådant konstateres; og der

reageres med en art dybdeforurettelse. Ud fra dette, at noget og mere og mere kan gøres til genstand for bevidst bearbejdning og intentionel forandring – altså rationalisering - virker det umiddelbart stødende eller krænkende, at der også er noget, som aldrig vil kunne få en sådan status. Men, som Løgstrup viser, er der sådanne fænomener. Og de står ikke som urokkelige bølgebrydere af beton, man bare støder ind i, men skænker menneskelivet bl.a. dette, at noget overhovedet kan udrettes. Det gælder ikke mindst den forståelse, som sproget skænker.

I moderniteten og oplysningen blev meget kastet ind i lyset, men det blev overset og glemt, at der ved fyrtårnets fod var mørke. Her blev meget – også meget, der tidligere havde været oplyst – henlagt i mørke. Og det er Løgstrups fortjeneste at have bidraget til en afdækning heraf. Dybest set er dette genuin oplysning af oplysningen, hvor den frigøres fra sin selvamputering og rykkes fri af de beskadigelse, den udretter.

For det andet sættes der ind med en forklaring på epokens fundamentale selvbedrag, som Løgstrup lokaliserer til den udbredte bevidsthedsfilosofi og den fejlagtige opfattelse af sansning.

I bevidsthedsfilosofien, der vel blev bragt i centrum med Descartes, gås der ud fra en række basale antagelser: det er først subjektet, som sætter verden som verden for sig. Sproget er subjektets skabelse, og subjektet er hermed suverænt og selvberørende.

Længe før Løgstrup påbegyndte sin kritik af bevidsthedsfilosofien, som han mente førte til antagelse af menneskelivet som en »randtilværelse«, der udelukkede, at universet kunne være andet end omgivelse, var kritikken heraf sat ind med fuld styrke hos ikke mindst Heidegger. I det store og hele føjer Løgstrup ikke noget nyt hertil. Det gør han til gengæld i forhold til sansningen.

Siden antikken – og altså ikke kun i nyere tid eller moderniteten - er sansningen blevet opfattet som receptiv. Løgstrup hævder nu, at det er forkert, sansningens mest grundlæggende træk er, at den er afstandslos. I sansningen er universet afstandslost til stede: »Hvad hindrer os da i at drage de nødvendige erkendelsesteoretiske konsekvenser af vor indfældelse i universet? Det gør en opfattelse af sansning, der behersker os med en sådan selvfølgelighed, at vi end ikke tænker på at sætte spørgsmålstegn ved den – og det til trods for at det er oplagt, at den er en vrangforestilling. Vi finder, at sansning er receptiv, men det er den ikke, den er afstandslos« (*Ophav og omgivelse*, pg. 14-15, Viborg 1984).

Det er i kraft af denne originale opfattelse af sansning, at Løgstrups opgør med bevidsthedsfilosofien får sit særpræg, hvor han tillige fjerner sig fra Heidegger og den forudgående metafysik samt metafysikkritik. For det er jo ikke bevidsthedsfilosofien, der har skabt den fejlagtige opfattelse af sansnin-

gen, fejltagelsen er langt ældre. Men Løgstrup opdager nu, at den fejltagtige opfattelse af sansningen indgår alliance med den i nyere tid fremkomne bevidsthedsfilosofi, og herved opstår en skæbnsvanger blanding, som ingen nok så radikal kritik af bevidsthedsfilosofien alene (som tilfældet var med Heidegger) kan råde bod på, dersom den gængse og siden antikken overleverede sansningsopfattelse får lov at leve videre.

Sansningens grundtræk er ikke receptivitet, der så derefter kan underlægges, med Kant, forstandens »lovgivende« forarbejdning. Men det modsatte er heller ikke rigtigt, nemlig hvor sansningen bliver kriteriet på gyldighed, som i nypositivismen. I *Skabelse og tilintetgørelse* formulerer Løgstrup en dobbeltfront, vendt imod såvel positivismen som Heidegger: »Det er et falsk valg, enten at gøre sansningen til det alt omfattende vilkår, som tendensen var i nypositivismen, eller at gøre forståelse og sprog til det alt omfattende vilkår, som tendensen er i den filosofiske hermeneutik. I nypositivismen skulle forståelsen legitimere overfor sansningen, i den filosofiske hermeneutik kommer sansningen til kort« (op.cit. pg. 112).

Men sansningen er ikke bare afstandsløs, den er også allestedsnærværende (O.o.o.,pg. 19). »Alle sanser vi det samme« (O.o.o. pg. 22), og i sig selv er den uforarbejdet (O.o.o., pg. 22). Sansningen er stemt af det sansbare univers, og derfor forskellig fra det, om end indlagt i det (O.o.o., pg. 39). Sansningen er endvidere uforanderlig, der kan ikke laves om på den, i sig selv er den uforarbejdet(O.o.o., pg. 41-43.)

Om sansning og historie hedder det: »Den menneskelige tilværelse er ikke kun historisk væren, den er også sansning, og sansningen kan kun bestemmes i dens forskel fra og i dens modsætning til historisk væren« (O.o.o., pg. 223).

I sansningen er mennesket således indfældet i universet og det på en i forhold til menneskehistorie historietranscenderende vis. Eller sagt på en anden måde: i sansningen demonstreres, at mennesket ikke kun er et historisk væsen – og set i forhold til moderniteten – at ikke alt, der er vigtigt i livet er historisk.

Der kan rejses en række indvendinger imod Løgstrups bestemmelse af sansning – en af dem er, at han med en sådan opfattelse af sansning egentlig arbejder på en ren biologisme. Det er dog en indvending, som ikke holder, for godt nok taler Løgstrup om sansning, men det er menneskets sansning, han taler om. Det ser man ikke mindst deraf, at der i selve sansningen er indlagt andet end biologiske bestemmelser så som lyst og ulyst, men også og især stemthed.

III

Set i forhold til »epoken« må Løgstrups tænkning karakteriseres som ekstremt original. Han har ganske vist inspiratorer – så som Heidegger, men hans egentlige bidrag er netop hans eget. Ikke mindst i hans insistering på metafysik – tænkning – midt i en epoke, som vil erkende antimetafysisk, selv når den faktisk tænker metafysisk (Heidegger) kommer det originale frem – som ikke bliver mindre af, at han i meget høj grad bygger på et begreb om sansning, som ellers i hele traditionen har været begreb for just udelukkelsen af metafysik. At denne Løgstrups metafysik så endvidere rummer et helt afgørende fundament for en modernitetskritik, gør ikke hans indsats ringere.